

Els fills de Jaume I i la política successòria*

Ricard URGELL HERNÁNDEZ
Arxiu del Regne de Mallorca

INTRODUCCIÓ

La dècada de 1240 és clau en la política successòria de Jaume I, ja que va ser en aquesta època en què el monarca féu palès que el punt central del seu ideari era dividir el patrimoni territorial de la Corona d'Aragó entre tots els seus descendents. Aquesta decisió es va fer realitat a la seva mort l'any 1276, amb el repartiment de l'esmentat patrimoni entre els dos fills que el sobrevisqueren; així, mentre que Pere esdevingué hereu de bona part de la Corona d'Aragó, a Jaume se li n'atorgà una petita part segregada que, posteriorment, constituïria la Corona de Mallorca. La dimensió d'aquesta política i de les seves conseqüències ha estat prou debatuda pels historiadors, els estudis dels quals sovint n'aporten opinions contradictòries —tot i això, cal destacar que les que predominen són aquelles que consideren que la voluntat de crear la Corona de Mallorca com a ens separat de la Corona d'Aragó constituï un greu error per part de Jaume I.¹

Tal disparitat d'opinions indica que el tema és més complex del que sembla,² i de fet és així, ja que cal no oblidar que abans de l'esmentat repartiment definitiu hi va haver el que Santamaría qualifica com a laberint de repartiments territorials.³ A l'hora d'analitzar aquesta dinàmica, Riera Melis ens adverteix que és preferible defugir les interpretacions de caràcter simplista i enquadrar el model successori de Jaume I en un conjunt més ampli de factors que concorren a l'Europa occidental durant el segle XIII.

Amb aquestes pressuposicions, doncs, pretenem plantejar la present aportació des de l'òptica d'uns fets coneguts; així, fent un paralelisme amb aspectes que consideram importants com són les tensions internes, la situació política internacional i la influència que els costums aragonesos i catalans pogueren tenir a l'hora de determinar els diferents repartiments, intentarem apuntar algunes explicacions possibles de la qüestió analitzada.

* En aquest treball, s'han utilitzat les abreviatures següents: ACA, Arxiu de la Corona d'Aragó; ARM, Arxiu del Regne de Mallorca; CHCA, Congrés d'Història de la Corona d'Aragó.

1. Un resum de les postures més conegudes, el podem trobar a Álvaro SANTAMARÍA, «El Reino de Mallorca (1276-1343)», a *Historia General de España y América*, Madrid, 1984, vol. IV, p. 731-758; Gabriel ENSENYAT, *La reintegració de la Corona de Mallorca a la Corona d'Aragó (1343-1349)*, Palma, Moll, 1997, vol. I, p. 49-84.

2. Antoni RIERA, «El regne de Mallorca en el context internacional de la primera meitat del segle XIV», a *Homenatge a la memòria del professor Dr. Emilio Sáez*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1989, p. 45-68. Vegeu-ne la p. 45.

3. Álvaro SANTAMARÍA, «Creación de la Corona de Mallorca: las disposiciones testamentarias de Jaime I», *Mayurqa* (Palma), núm. 19 (1979-1980), p. 125-144. Vegeu-ne la p. 127.

FAMÍLIA I POLÍTICA. L'ORDRE DE PREFERÈNCIES

A l'hora d'establir una tipologia de les formes polítiques en la història espanyola, Lalinde assenya la Corona d'Aragó com la primera forma de coordinació política per aliança matrimonial.⁴ Els matrimonis dels monarques del casal de Barcelona foren presidits en general pel pragmatisme. En el cas dels dos antecessors de Jaume I, Alfons el Trobador i Pere el Catòlic, els enllaços anaren dirigits, respectivament, a reforçar els lligams amb els regnes peninsulars i a reforçar la presència catalanoaragonesa a Occitània.⁵ En el cas de Jaume I, els matrimonis i la progenitura resultant foren la base de la problemàtica familiar que s'esdevingué. En definitiva, doncs, la família, el patrimoni que constituï la Corona d'Aragó i la política van ser les línies d'un triangle desigual facilitat també per la personalitat rectilínia i idealista del monarca.

Els matrimonis

L'any 1221, a l'edat de tretze anys, Jaume I es casà amb Elionor de Castella. L'enllaç fou concertat pels qui aconsellaven el rei en aquells moments i Berenguera, esposa d'Alfons IX de Lleó i germana d'Elionor.⁶ D'aquesta unió, va néixer l'infant Alfons, fill primogènit que havia de donar no pocs maldecaps al seu pare. El 1229 es va anul·lar el matrimoni. S'ha argumentat la consanguinitat com a motiu, sense raó en virtut de les disposicions d'Innocenci III de 1215;⁷ la hipòtesi més creïble, però, és que aquesta anul·lació presentàs un rerefons polític en forma de pacte amb Alfons IX de Lleó per concertar matrimoni entre la filla i hereva Sança amb Jaume I, unió que suposaria obtenir el regne de Lleó com a dot. Però aquest projecte fou desestimat arran de la mort d'Alfons IX, perquè podia significar un conflicte amb el seu successor, Ferran III de Castella.⁸

La intervenció de Gregori IX en la concertació d'un nou matrimoni demostrà que la qüestió tenia un pes polític important i que l'elecció d'una nova esposa no podia afectar l'equilibri de poder establert entre França i la Santa Seu, ni entrar en col·lisió amb els interessos francesos a Occitània. Entre les opcions proposades per Gregori IX, Jaume I optà per Violant, filla d'Andreu II d'Hongria.⁹ Hem de recordar en aquest respecte que ens trobam en el punt culminant del poder de la Santa Seu. En aquesta època, el papa estava dotat d'autoritat per a influir de manera decidida no tan sols sobre la possible unió de regnes per via matrimonial o sobre la seva permanència com a entitats separades, sinó també sobre coalicions o plantejaments polítics a llarg termini. Aquesta influència del papa es va anar convertint en un pressupòsit sobreentès, de tal manera que Gregori IX es podia permetre en aquells moments instar els monarques a acceptar les esposes prèviament escollides per ell.¹⁰ La Santa

4. Jesús LALINDE, «El ordenamiento interno de la Corona de Aragón en la época de Jaime I», a *X CHCA*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1979, p. 167-211. Vegeu-ne la p. 179.

5. Salvador CLARAMUNT, «La política matrimonial de la Casa Condal de Barcelona y Real de Aragón desde 1213 hasta Fernando el Católico», *Acta Historica et Archaeologica Medievalia* (Barcelona), núm. 23/24 (2002-2003), p. 195-235. Vegeu-ne les p. 199-200.

6. Ernest BELENGUER, *Jaime I y su reinado*, Lleida, Milenio, 2008, p. 62-63. Entre les figures properes a Jaume I, destaquen Eiximèn Cornell, Guillem de Cervera i Guillem de Montcada.

7. Odilo ENGELS, «El rey Jaime I de Aragón y la política internacional del siglo XIII», a *X CHCA*, p. 215-240; vegeu-ne la p. 217. Al Concili del Laterà, el papa rebaixà la consanguinitat susceptible de nul·litat matrimonial al quart grau.

8. Ferran SOLDEVILA, *Història de Catalunya*, vol. I, Barcelona, Alpha, 1934, p. 221.

9. Salvador CLARAMUNT, «La política matrimonial de la Casa Condal de Barcelona y Real de Aragón desde 1213 hasta Fernando el Católico», *Acta...*, núm. 23/24, p. 201-202.

10. Odilo ENGELS, «El rey Jaime I de Aragón y la política internacional del siglo XIII», a *X CHCA*, p. 218.

Seu desitjava monarquies fortes i ben predisposades cap a Roma, les quals, alhora, servissin per a equilibrar o soscarar el poder de l'Imperi.¹¹

El document d'esposalles amb Violant d'Hongria, datat l'11 de setembre de 1235, és tota una declaració d'intencions. Jaume I adjudicava a la seva muller la ciutat de Montpeller i, d'entrada, adjudicava a la futura progenitura el regne de Mallorca, amb Menorca i Eivissa, més Montpeller, el comtat de Rosselló i el de Millau, i tot allò que conquerís als sarraïns. Tot en heretatge i en ple domini. Poc després s'augmentaria l'esponsalici i l'herència dels fills venidors amb la Cerdanya, el Conflent i el Vallespir, així com la vila de Cotlliure. No cal dir que tots aquests territoris anaven destinats al primogènit de l'enllaç.¹² D'aquesta manera, el document esponsalici contravenia ja el testament de 1231 a favor de l'infant Alfons, ja que li llevava una part del seu heretatge.

Davant d'aquests fets, és inevitable qüestionar-se si hi havia hagut prou temps per tal que la futura reina hagués pogut induir Jaume I a repartir els regnes entre la futura progenitura al document d'esposalles. O bé hi havia, també, una convicció personal del rei en aquest sentit perquè el costum ancestral català ho permetia? O fou el poc amor que des de sempre demostrà per l'infant Alfons el factor que el va convèncer de dotar els fills que sens dubte vindrien? També ens podem interrogar sobre si la creació dels nous regnes de Mallorca i de València amb personalitat pròpia anava lligada a la intenció de facilitar futurs repartiments. Una resposta ens la pot donar Lalinde quan, en abordar les tensions generades sobretot a Aragó i a Catalunya per la política de repartiments, destaca com a element significatiu el signe mateix de l'expansió mediterrània. Des d'aquesta perspectiva, si l'objectiu del rei hagués estat una forma política unitària, Mallorca s'hauria pogut incorporar a Catalunya i València a Aragó. De fet, el mateix autor assenyala els intents d'incorporar el dret català a Mallorca i el dret aragonès a València com a indicadors d'aquesta via. Però en contra hi jugà el fet que Jaume I preferí considerar els nous territoris com a «adquirits» o personals en lloc de «propis» o territorials per tal de poder beneficiar els seus fills i, alhora, per contrarestar el poder dels grups polítics forts, en especial el dels nobles aragonesos.¹³ Una dada aclaridora és també el fet que, el mateix any 1229, només plantejà a aragonesos i lleidatans el reconeixement d'Alfons com a hereu universal.¹⁴

El perjudicat en tot aquest afer fou l'infant Alfons. Malgrat el divorci, el fill d'Elionor de Castella fou declarat legítim¹⁵ i en el testament atorgat per Jaume I el 1231 fou instituït hereu universal de tots els regnes i comtats, i de tots els altres territoris haguts i per haver.¹⁶ Però el testament quedaria invalidat en el moment en què nasqués un fill del nou matrimoni. La qüestió ha generat molta tinta entre els historiadors, sobretot entorn de dos punts: l'allunyament d'Alfons del seu pare després del divorci d'Elionor de Castella i les males relacions entre ambdós, i, d'altra banda, la pressió de Violant per dotar els seus fills en detriment del primogènit. L'allunyament entre pare i fill era un fet des del divorci dels seus pares. Alfons se'n va anar a viure a Castella a prop de la seva mare i dels seus familiars, però això significà també una proximitat a la monarquia castellana i a la possibilitat del seu ajut en cas que es decidís a no reconèixer per vies més enèrgiques la divisió de la Corona d'Aragó plantejada

11. Ernest BELENGUER, *Jaime I...*, p. 122.

12. Ferran SOLDEVILA, *Pere el Gran*, Barcelona, Aedos, 1963.

13. Jesús LALINDE, «El ordenamiento interno de la Corona de Aragón en la época de Jaime I», a *X CHCA*, p. 180-182.

14. Ferran SOLDEVILA, *Pere el Gran*, p. 223.

15. Charles de TOURTOULON, *Jacme Ier le Conquérant*, vol. I, Montpeller, De Gras, 1863-1867, p. 454-455.

16. ACA, pergamins Jaume I, núm. 453. Publicat per Antonio HUICI i María Desamparados CABANES, *Documentos de Jaime I de Aragón*, vol. I, València, Anubar, 1976, p. 197-299.

pel seu pare. No debades, Castella esdevenia una gran potència europea gràcies a la unió amb Lleó i a l'expansió territorial a costa de l'Andalusia musulmana. Còrdova era conquerida per Ferran III l'any 1238.

Els esdeveniments entre 1240 i 1248

Com a conseqüència del naixement de l'infant Pere el 1240, Jaume I dictà el segon testament el gener de 1242. Un document que ha estat objecte de crítica, ja que es considera que les raons argumentades per fer la divisió eren febles però que, en definitiva, venia a complir allò previst a les esposalles de 1235. El patrimoni heretat —Aragó i Catalunya bàsicament, més els comtats de Ribagorça, Urgell i la Vall d'Aran— romanien en mans d'Alfons, mentre que el patrimoni adquirit per conquesta —Mallorca i València—, per herència materna —Montpeller— o per herència del comte Nunó Sanç aquell mateix any —el Rosselló, la Cerdanya, el Vallespir i el Conflent— constituïria el lot de l'infant Pere.¹⁷

L'any següent, el gener de 1243, Jaume I modificà el repartiment i fragmentà el patrimoni heretat en adjudicar Catalunya a Pere. El maig va néixer l'infant Jaume i el desembre, a Daroca, el rei s'adaptà a la nova realitat familiar: confirmà l'adjudicació de Catalunya a Pere i dotà l'infant Jaume amb els regnes de València i de Mallorca. El patrimoni d'Alfons quedà reduït al regne d'Aragó, amb l'afegit de la franja del Segre i la ciutat de Lleida.

Del matrimoni amb Violant, varen néixer dos fills més. El més petit, Sanç, fou destinat a l'Església i arribaria a ser arquebisbe de Toledo. L'infant Ferran, però, creà un nou dilema, perquè el rei l'havia de dotar amb una heretat. Per a solucionar la qüestió, Jaume I redactà un nou testament el 1248, en el qual Ferran obtingué els comtats de Rosselló i de Cerdanya, la senyoria de Montpeller i els drets sobre els territoris del migdia de França.

L'any 1248 representà el punt culminant en la política de repartiments territorials, amb els quatre fills —recordem que les filles restaven fora de l'herència patrimonial— dotats cada un amb una part dels territoris de la Corona. Si el traspàs hagués tingut lloc en aquests moments i s'hagués executat el que aleshores era el darrer testament, les conseqüències haurien estat imprevisibles. És veritat que això ho podem veure ara des de la perspectiva històrica, i també que les circumstàncies personals, familiars i polítiques de Jaume I eren les que eren quan redactà el testament de 1248, però veient la situació des d'un punt de vista geopolític, la divisió de la Corona d'Aragó en quatre parts en principi autònomes era una aposta prou arriscada tenint en compte la puixança de les potències veïnes, les quals anaven en sentit contrari, és a dir, es basaven en l'expansió, la unificació i l'enfortiment del poder reial. I aquest sí que havia de ser un fet visible als ulls de Jaume I. A Castella, un cop conquerida Còrdova, Ferran III va irrompre de ple a la vall del Guadalquivir i la caiguda de Sevilla el mateix any 1248 fou un cop decisiu per a la resta de l'Andalusia musulmana, que acabaria reduïda al regne de Granada. L'ajut de l'infant Alfons en el procés de conquesta de Sevilla no feia sinó confirmar la bona sintonia existent entre el primogènit de Jaume I i els familiars de la seva mare i donava un nou caire al problema successori. Era la constatació que la marginació del primogènit anava més enllà d'una qüestió familiar i afectava de ple els territoris de la Corona, sobretot Aragó, on els repartiments de la dècada dels quaranta generaren grans tensions, però també afectava, en aquest cas, les relacions amb la Corona de Castella, sempre difícils malgrat els lligams establerts pel matrimoni de Violant,

17. ACA, pergamins, Jaume I, núm. 857. Publicat per Antonio HUICI i María Desamparados CABANES, *Documentos...*, vol. II, p. 116-120.

filla de Jaume I, amb el que seria Alfons X de Castella. El Tractat d'Almirra de 1244 entre Jaume I i el seu gendre rebaixà les tensions pròpies entre dues potències en expansió, però no significà el final dels problemes.

Els successius reajustaments territorials varen tenir efectes socials i polítics molt negatius. El primer episodi es produí a conseqüència de les decisions preses a Daroca el desembre de 1243, en virtut de les quals catalans i aragonesos veieren alterats els límits territorials amb la incorporació a Aragó de la comarca del Segre, inclosa la ciutat de Lleida, on corria moneda aragonesa i havia jurat com a hereu l'infant Alfons. Jaume I rectificà el gener de 1244 i tornà a fixar els límits de Catalunya al Cinca, però la nova decisió va fer malcontents els aragonesos, que consideraven seves les terres de l'àrea del Segre —Lleida es negà a jurar l'infant Pere. Tot plegat creà un moviment de solidaritat entorn de l'infant Alfons, en el qual no faltaren elements significats de la noblesa aragonesa.

El testament de 1248 provocà també greus tensions al nord del regne de València en favor de l'infant Alfons, esperonades per Pere de Portugal.¹⁸ Jaume I hagué de reunir una comissió de juristes a Alcanyís el febrer de 1250, la qual li recomanà una nova distribució territorial amb l'adjudicació d'Aragó i de València al primogènit, a més d'una franja a l'Ebre per donar una sortida marítima a Aragó. Catalunya seria per a l'infant Pere.

Als problemes als territoris afectats, s'hi afegien les transgressions del costum establert. Les divisions de 1242 i de 1248 no es podien fer amb el costum aragonès a la mà,¹⁹ encara que el costum català sí que preveia la possibilitat que els pares poguessin repartir territoris entre tots els fills.²⁰

El reajustament per via natural

Així es pot considerar el període entre 1251 i 1262, ja que gràcies a esdeveniments naturals i fortuïts —més que a circumstàncies polítiques— es va poder reconduir la qüestió successòria de manera que al final del període el nombre d'hereus s'havia reduït a la meitat. El primer punt d'inflexió es produí el mateix any 1251, quan la mort del fill petit, Ferran, provocà una reunió de les Corts catalanes a Barcelona el març següent, on es decidí que el lot del difunt fos adjudicat a l'infant Pere. El rei no va atendre les recomanacions fetes l'any anterior a Alcanyís respecte a l'augment del lot de l'infant Alfons i el mantingué únicament amb la dotació del regne d'Aragó, sense incloure-hi la Ribagorça.

Un altre fet significatiu d'aquest any fou la mort de les dues mares dels fills legítims de Jaume I, Elionor i Violant. La desaparició d'ambdues comportà un canvi en les relacions entre Jaume I i l'infant Alfons. Hi ha constància de contactes entre les dues parts el mateix any 1251 per a avançar en l'apropament, el qual va concloure el setembre de 1253 amb l'acceptació per part del primogènit de les decisions preses a Alcanyís a canvi de l'adjudicació de València i d'una sortida al mar per a Aragó

18. Pau CATEURA, *Mallorca al segle XIII*, Palma, El Tall, 1997, p. 70.

19. Álvaro SANTAMARÍA, «Creación de la Corona de Mallorca: las disposiciones testamentarias de Jaime I», *Mayurqa*, núm. 19, p. 127.

20. Lluís TO, *Família i hereu a la Catalunya nord-oriental (segles X-XII)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997. L'autor indica que «dins la mateixa família dels comtes de Barcelona també es produeixen repartiments després d'aconseguir ampliar els patrimonis durant els segles XII i XIII. El repartiment dels regnes fet per Jaume I entre els seus dos fills, Pere i Jaume, s'inscriu en aquesta vella tradició. Per evitar l'excessiva proliferació de branques secundàries de la família es poden desenvolupar altres estratègies. Es tracta de mecanismes per reduir el nombre d'hereus potencials: el celibat laic o eclesíastic o retardar l'edat matrimonial» (p. 239-240).

a les terres de l'Ebre,²¹ a costa d'una Catalunya adjudicada finalment a l'infant Pere, mentre que Jaume es quedava Mallorca i Montpeller.

Però aquests darrers canvis tampoc no deixaren ningú content. Malgrat la imatge d'apropament, les relacions entre Jaume I i Alfons mai no es pogueren reconduir vers la cordialitat, ja que aquest mai no acceptà els repartiments d'una herència que considerava seva; així que, després de perdre el suport de Castella arran del Pacte de Sòria de 1256 entre Jaume I i Alfons el Savi, les mirades del primogènit es dirigiren a Catalunya mitjançant la concertació de matrimoni amb la filla de Gastó de Bearn, néta de la família Montcada, una de les poderoses del Principat; això li asseguraria una certa presència a Catalunya, però augurava noves complicacions familiars, no solament amb el pare, sinó també amb el germanastre Pere.

Els núvols semblaren desaparèixer de sobte amb la mort d'Alfons l'any 1260. Per a Jaume I, la defunció del seu primogènit semblava la solució d'un problema que, en cas d'haver persistit, podia haver portat la Corona d'Aragó a una situació de conseqüències imprevisibles i a un més que probable enfrontament entre Alfons i Pere. Però la realitat era ben diferent, ja que l'únic que canviava eren els noms dels personatges en disputa. La mort d'Alfons replantejava el repartiment territorial i el nou primogènit, igual que el difunt Alfons abans, no es mostrava disposat a acceptar cap repartiment amb l'infant Jaume; però, temorós d'oposar-se de manera oberta a la voluntat del seu pare, redactà el 15 d'octubre de 1260 una protesta secreta en el sentit que, si el rei l'obligava a jurar un repartiment o un testament on es consumàs una divisió territorial, el juraria sota l'amenaça de ser desheretat. Les tensions arribaren a tal nivell que Jaume I es va veure obligat a clarificar la situació i a atorgar un nou testament a Barcelona, l'agost de 1262, amb l'objectiu, segons diu el preàmbul, de posar fi a les desavinences i d'assentar les bases de la concòrdia i pau entre els infants.²²

França, els Anjou i la Mediterrània en la política familiar

Si fins a la mort de l'infant Alfons les relacions amb Castella havien influït, com hem vist, en la política territorial de Jaume I, a partir de 1260 el centre de gravetat en aquest respecte es desplaçà a la Mediterrània amb dos focus d'atenció: França i Sicília. Dos anys després del Pacte de Sòria amb Castella, el juliol de 1258 Jaume I havia signat el Tractat de Corbeil amb Lluís IX de França. Sense entrar aquí en detalls —tot i que no es poden deixar de remarcar els problemes sorgits a Montpeller el 1254—, l'intercanvi de reconeixements i de renúncies mútues semblava el final dels problemes entre França i la Corona d'Aragó, però en realitat en restava un de prou important: la relació amb els Anjou.

Ja anteriorment, l'intent de Jaume I de lligar els comtats de Tolosa i de Provença per via matrimonial havia fracassat i el germà de Lluís IX, Carles d'Anjou, adquirí Provença el 1246 en casar-se amb Beatriu, filla i hereva del comte Ramon Berenguer V, amb la qual cosa va posar final a la presència catalana de més d'un segle a través d'una dinastia menor. El papa, que no s'havia negat al seu moment a aprovar un matrimoni de l'esmentada hereva amb la casa reial d'Aragó malgrat la consanguinitat,²³ finalment va cedir a la major pressió de Lluís IX, cosa que va permetre als Capets

21. ACA, pergamins Jaume I, núm. 1346. Publicat per Antonio HUICI i María Desamparados CABANES, *Documentos...*, vol. III, p. 113-114.

22. Álvaro SANTAMARÍA, «Creación de la Corona de Mallorca: las disposiciones testamentarias de Jaime I», *Mayurqa*, núm. 19, p. 129.

23. Ernest BELENGUER, *Jaime I...*, p. 170.

col·locar el més jove i ambiciós príncep al territori. D'altra banda, en virtut del Tractat de París de 1229, la monarquia francesa també aconseguí instal·lar Alfons de Poitiers al comtat de Tolosa, gràcies al seu matrimoni amb Joana, filla de Ramon VII, mort el 1249. L'èxit per a França semblava, doncs, complet: havia col·locat prínceps seus als dos territoris extrems d'Occitània i també es construï el primer port francès a la Mediterrània: Aigüesmortes.

Però dos anys després de Corbeil es produí un fet amb unes conseqüències que anirien més enllà de Jaume I. L'infant Pere, que ja destacava per tenir una forta personalitat capaç de mantenir criteris polítics divergents dels del seu pare, es comprometé amb Constança, filla de Manfred de Sicília i pertanyent a la família imperial dels Hohenstaufen. Jaume I donà suport al matrimoni, conscient dels interessos comercials catalans —que no expansius, en aquells moments— a Sicília i, a més, sabedor que la unió possibilitava una acció mediatra entre els Hohenstaufen i el papat. Però, de fet, el matrimoni, celebrat el juny de 1262, trencava la dinàmica que havia presidit en general el regnat de Jaume I: la submissió a la Santa Seu. L'oposició del papa fou total, com també ho fou la de França, i fins i tot la del seu gendre, Alfons X de Castella, pretendent en aquells moments a la corona imperial.²⁴ Els missatges de tranquil·litat de Jaume I anaren acompanyats del matrimoni de la seva filla Isabel amb el futur Felip III de França, i del compromís de no donar suport a Manfred contra el papat, segons era previst a Corbeil.²⁵ Però el nomenament de Carles d'Anjou com a rei de Sicília pel papa el 1264, la mort de Manfred al camp de batalla el 1266 i l'execució del seu successor, Conradí, després de ser vençut a la batalla de Tagliacozzo constituïren esdeveniments que trencaven qualsevol equilibri pretès. En convertir-se el futur Pere el Gran en valedor dels drets de la seva esposa a la corona siciliana —i de la causa gibel·lina—, s'obrien les portes als futurs esdeveniments de 1282.

Pel que fa a l'infant Jaume, el seu matrimoni no tindria la mateixa repercussió internacional, però no va estar exempt d'elements de conflicte. L'any 1262, el mateix en què fou declarat hereu dels territoris que constituïrien la Corona de Mallorca, es casà amb Esclarmunda, germana del comte de Foix. L'aliança de Mallorca amb aquest comtat provocà encara més tensions amb el seu germà, però aquest es guardà de fer-les públiques i un any després alliberà el comte de Foix de retre-li homenatge pels feus que tenia en territoris que havia d'heretar l'infant Jaume.²⁶

Per la seva banda, Jaume I va pretendre incrementar els territoris de Jaume amb la vinculació l'any 1267 del regne de Sardenya al regne de Mallorca, després d'haver declarat que tenia plena confiança en el fet que el papa corroboraria la seva proposta. Però el 1269 els Anjou aconseguiren coronar Felip, fill de Carles, així que les esperances en aquest respecte restaren esvaïdes.²⁷

EL DARRER ACTE: LA CONSTITUCIÓ DE LA CORONA DE MALLORCA

El testament signat per Jaume I a Montpeller el 22 d'agost de 1272²⁸ va cloure el procés iniciat trenta anys enrere i donà llum definitiva a la constitució de la Corona de Mallorca amb les illes Balears, els comtats de Rosselló i de Cerdanya, la ciutat de Montpeller i els vescomtats de Carladès i

24. Odilo ENGELS, «El rey Jaime I de Aragón y la política internacional del siglo XIII», a *X CHCA*, p. 237.

25. Odilo ENGELS, «El rey Jaime I de Aragón y la política internacional del siglo XIII», a *X CHCA*, p. 237-238.

26. Álvaro SANTAMARÍA, «Creación de la Corona de Mallorca: las disposiciones testamentarias de Jaime I», *Mayurqa*, núm. 19, p. 197.

27. Charles Emmanuel DUFOURQ, *L'expansió catalana a la Mediterrània occidental*, Barcelona, Vicens Vives, 1969, p. 95.

28. ARM, pergamins reials, Jaume I, núm. 16. Vegeu les referències bibliogràfiques a Álvaro SANTAMARÍA, «Creación de la Corona de Mallorca: las disposiciones testamentarias de Jaime I», *Mayurqa*, núm. 19, p. 125-143.

d'Omeladès. El testament confirmava la partició de 1262, però afegia una sèrie de disposicions encaminades a donar més fermesa a la seva voluntat. Així, els dominis d'ambdós hereus es transmetien en alou franc, plena sobirania i independència l'un de l'altre; per tant, sense cap vincle feudal entre ells.²⁹ Es prohibia el desmembrament territorial de les dues corones i es disposava la seva transmissió íntegra al fill primogènit o a qui correspongués per dret de successió. També, i això és important assenyalar-ho, el testament disposava que, en absència de successors legítims, la Corona de Mallorca passaria al titular de la Corona d'Aragó, i viceversa. Aquesta clàusula seria precisament invocada per Jaume II d'Aragó quan es va fer evident que Sanç de Mallorca moriria sense successió legítima directa, la qual cosa provocaria importants friccions entre les dues monarquies.³⁰ Encara el 20 de juliol de 1276, pocs dies abans de morir, Jaume I confirmà el darrer repartiment i pregà als seus dos fills que s'estimassin i s'honorassin mútuament com a germans.³¹ Aquest exhort el trobam repetit fins i tot a la crònica reial.³²

DESPRÉS DE 1276

El context en què s'executà el testament de Jaume I no podia ésser més desfavorable. Com sabem, el ja rei de la Corona d'Aragó no acceptava el repartiment i és probable que abans de la mort del pare ja pensàs en la manera de sotmetre el seu germà. Però, a més, la qüestió siciliana conduïa inexorablement la Corona d'Aragó a un enfrontament amb els Anjou, França i el papat en un conflicte que afectaria tota la Mediterrània occidental. Dins d'aquest marc, la Corona de Mallorca era un petit i dispers estat, amb unes illes Balears que ja aleshores jugaven un paper important en el tràfic marítim comercial —sobretot el català— i que, per tant, estaven a la ment de les potències veïnes com a objecte de desig. Els territoris continentals restaven, en principi, salvaguardats de la pressió francesa per les clàusules de Corbeil, però no de la influència catalana; de fet, el mateix testament de Jaume I disposava la circulació exclusiva de la moneda de Barcelona i l'aplicació dels Usatges al territori del Rosselló. De qualsevol manera, la situació fronterera del Rosselló i la Cerdanya entre Catalunya i França no podia ser mai còmoda per a Pere el Gran. Per tant, Jaume II de Mallorca es trobava al capdavant d'una entitat que no era marginal des d'un punt de vista geoestratègic, però políticament dèbil encara que econòmicament en expansió.

Així les coses, i comptant amb una superioritat militar aclaparadora respecte a Jaume II de Mallorca, era lògic que el rei Pere es decidís a avançar-se a qualsevol esdeveniment i imposàs al seu germà el Tractat de Perpinyà el gener de 1279, pel qual els reis de Mallorca es convertien en feudataris dels de la Corona d'Aragó i la mateixa Corona de Mallorca en un *apanage*. El fet que transcorreguessin dos anys i mig abans d'exigir la submissió del seu germà en lloc de fer-ho el mateix any 1276 —o simplement procedir al reintegrament dels territoris— es deu més a la necessitat de Pere el Gran de sufocar

29. Jesús Ernesto MARTÍNEZ, *La tràgica història dels reis de Mallorca*, Barcelona, Aedos, 1960, p. 17. La paraula infeudació només surt al paràgraf del repartiment de 1262 que fa referència als comtats de Rosselló i Cerdanya, esmentant que aquests esdevindrien feus de la Corona d'Aragó en cas —d'altra banda rebutjat al darrer testament— que passassin a mans de persones no filles del rei Jaume o descendents seus per línia masculina.

30. Vegeu, en aquest respecte, Álvaro SANTAMARÍA. «Tensión Corona de Aragón – Corona de Mallorca. La sucesión de Sancho de Mallorca», a *Estudios en memoria del profesor D. Salvador de Moxo*, vol. II, Madrid, Universidad Complutense, 1982, p. 423-495.

31. ACA, pergamins de Jaume I, núm. 365.

32. JAUME I, *Crònica o Llibre dels feits*, Barcelona, Base, 2006, capítol 563, foli cxxxv. Edició facsímil de la primera edició: València, 1557.

les revoltes musulmanes a València i a la postura rebel d'alguns nobles catalans,³³ però les intencions del monarca es veien venir amb les mesures de pressió i d'intimidació practicades en aquest període.

Cinc anys després dels acords de Perpinyà, en esclatar la guerra a la Mediterrània com a conseqüència de les Vespres sicilianes, va tenir lloc allò que Jaume I no havia previst —o tal vegada no volgué acceptar que pogués passar, tot i que sembla obvi que s'ho temia—: la lluita entre els dos germans com a conseqüència del repartiment dels regnes disposat pel Conqueridor. Allò que succeí després ja és una altra història.

El resultat final de la política successòria de Jaume I fou la divisió del patrimoni en dos estats per voluntat expressa i ferma del rei, sense influències del seu entorn més íntim, ja que Violant havia mort el 1251. Per tant, com proposa Ensenyat, la Corona de Mallorca respondria més aviat al desig personal de Jaume I de no deixar el seu fill menor sense reialme³⁴ més que no a circumstàncies polítiques sobretot en relació amb França i Sicília; encara que al darrere queden els altres repartiments, fets amb la mateixa voluntat ferma, segurament amb pressió de la seva esposa i sota conjuntures polítiques difícils. La influència de la reina Violant s'ha d'atendre com a factor, sí, però l'ambició d'una dona no pot explicar per ella sola el fet dels repartiments.

Del repàs dels esdeveniments, es dedueix que s'han d'atendre altres factors. El primer de tots és el caràcter personal de Jaume I i la seva mentalitat —amb les capacitats i les deficiències de tot ésser humà— que, juntament amb l'experiència de la infantesa i els efectes de l'educació rebuda, formaren la seva ideologia i les seves conviccions. També cal tenir present la influència que els costums aragones i català pogueren tenir a l'hora de determinar els diferents repartiments. Igualment, s'ha de considerar quin pes van tenir els factors polítics interns i externs.

Es tracta de línies de treball que comportarien una relectura de les fonts documentals conegudes, la investigació de documents inèdits i, fins i tot, una nova lectura del *Llibre dels feits*.

BIBLIOGRAFIA

- ABULAFIA, David (1996). *Un emporio mediterráneo. El reino catalán de Mallorca*. Barcelona: Omega.
- BELENGUER, Ernest (2008). *Jaime I y su reinado*. Lleida: Milenio.
- CATEURA, Pau (1997). *Mallorca al segle XIII*. Palma: El Tall.
- CLARAMUNT, Salvador (2002-2003). «La política matrimonial de la Casa Condal de Barcelona y Real de Aragón desde 1213 hasta Fernando el Católico». *Acta Historica et Archaeologica Medievalia* (Barcelona), núm. 23/24, p. 195-235.
- DUFOURCQ, Charles Emmanuel (1969). *L'expansió catalana a la Mediterrània occidental*. Barcelona: Vicens Vives.
- ENGELS, Odilo (1979). «El rey Jaime I de Aragón y la política internacional del siglo XIII». A: *X CHCA*. Saragosa: Institución Fernando el Católico, p. 215-240.
- ENSENYAT, Gabriel (1997). *La reintegració de la Corona de Mallorca a la Corona d'Aragó (1343-1349)*. Palma: Moll.
- HUICI, Antonio; CABANES, María Desamparados (1976). *Documentos de Jaime I de Aragón*. Vol. I. València: Anubar.

33. Álvaro SANTAMARÍA, «Creación de la Corona de Mallorca: las disposiciones testamentarias de Jaime I», *Mayurqa*, núm. 19, p. 198.

34. Gabriel ENSENYAT, *La reintegració de la Corona de Mallorca...*, p. 89.

- JAUME I (2006). *Crònica o Llibre dels feits*. Barcelona: Base, cap. 563. [Edició facsímil de la primera edició: València 1557]
- LALINDE, Jesús (1979). «El ordenamiento interno de la Corona de Aragón en la época de Jaime I». A: *X CHCA*. Saragossa: Institución Fernando el Católico, p. 167-211.
- MARTÍNEZ, Jesús Ernest (1960). *La tràgica història dels reis de Mallorca*. Barcelona: Aedos.
- RIERA, Antoni (1989). «El regne de Mallorca en el context internacional de la primera meitat del segle XIV». A: *Homenatge a la memòria del professor Dr. Emilio Sáez*. Barcelona: Universitat de Barcelona, p. 45-68.
- SANTAMARÍA, Álvaro (1979-1980). «Creación de la Corona de Mallorca: las disposiciones testamentarias de Jaime I». *Mayurqa* (Palma), núm. 19, p. 125-144.
- SANTAMARÍA, Álvaro (1982). «Tensión Corona de Aragón – Corona de Mallorca. La sucesión de Sancho de Mallorca». A: *Estudios en memoria del profesor D. Salvador de Moxo*. Vol. II. Madrid: Universidad Complutense, p. 423-495.
- (1984). «El Reino de Mallorca (1276-1343)». A: *Historia General de España y América*. Madrid.
- SOLDEVILA, Ferran (1934). *Història de Catalunya*. Barcelona: Alpha.
- (1963). *Pere el Gran*. Barcelona: Aedos.
- TO, Lluís (1997). *Família i hereu a la Catalunya nord-oriental (segles X-XII)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- TOURTOULON, Charles (1863-1867). *Jacme Ier le Conquérant*. Montpellier: De Gras.